

LENE KOCH

Racehygiejne

i Danmark
1920-56

GYLDENDAL

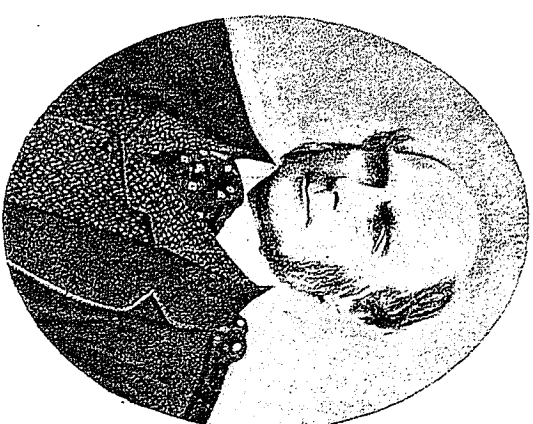
1996

Racehygiejne og eugenik

Racehygiejne og eugenik er synonyme begreber. I den tyske litteratur benyttes oftest begrebet »Rassenhygiene«, der her ikke automatisk associeredes med begrebet »race«. »Rasse« kan snarere oversættes ved »folkeslag«, eller »befolkning« og racehygiejne kan dermed forstås som befolkningshygiejne. Racehygiejne var det begreb, de antisemitiske dele af den tyske racehygiejniske bevægelse foretrak, mens de dele af bevægelsen, der var kritisk over for antisemitismen – og hertil hørte flere jødiske eugenikere – foretrak begrebet eugenik. Racehygiejnen var således i visse tyske kredse associeret med antisemitisme, der blev voldsomme efter at disse racehygiejnikere indgik i nærmere samarbejde med nazisterne, og den øvrige eugeniske bevægelse tabte indflydelse.⁸

Udtrykket eugenik var det begreb, der anvendtes i den anglo-amerikanske verden. Begrebet var skabt af den engelske statistiker og slægtsforsker Francis Galton, der definerede det som »the study of agencies under social control which may improve or impair the racial qualities of future generations.«⁹ Eugenik var ikke blot teori, den omfattede også den racehygiejniske praksis, nemlig de foranstaltninger der iværksattes for at forbedre befolkningens kvalitet. Her var tale om et bredt spektrum af foranstaltninger fra forsigtige midler som ægteskabsrådgivning til mere indgribende som ægteskabsforbud, sterilisation eller ligefrem isolation af personer, hvis forplantning ansås for at udgøre en alvorlig fare for befolkningskvaliteten. Racehygiejnen havde således fra begyndelsen to sider, dels det videnskabelige studium af faktorer, der vedrørte befolkningskvaliteten, dels de foranstaltninger hvormed man kunne påvirke denne kvalitet.

Udtrykket racehygiejne blev især efter den nazistiske magtovertagelse, i stigende grad problematiseret i den danske debat. I en polemik om hvilket udtryk man burde benytte, forsvarede K.K. Steincke som socialminister anvendelsen af udtrykket racehygiejne på følgende måde: »Det er ganske urigtigt, at Udtrykket Racehygiejne er hentet fra Tyskland. Det forekommer i alle mulige Vær-

*Francis Galton (1822-1911),
engelsk videnskabsmand, pioner
inden for matematik og statistik
behandling af arveligheds-
data. Grundlægger den eugeniske
videnskab.*

ker baade amerikanske og ... schweitziske, mange Aar før Tyskland drev ind i den Racepolitik det har ført i de senere Aar ... Raceforbedring, Racehygiejne er jo internationale Udtryk, brugt i masser af Aar, og det er vel ikke saa let at komme bort fra, naar det i den Grad er gaaet ind i Sprogbruken.«¹⁰

Udtrykket racehygiejne var således almindeligt brugt i Danmark inden anden verdenskrig, det blev anvendt af forskere, politikere og i den offentlige debat, synonymt med begrebet eugenik. Sådan også i denne bog, dog således at aktørernes eget ordvalg i videst muligt omfang benyttes.

Racehygiejnen, en biologisk utopi

Racehygiejne hvilede på en biologisk utopi,¹¹ en idealistisk drøm om et samfund uden afvigere, uden fysisk og mentalt handicappede. Den udsprang af en forestilling om, at befolkningskvaliteten var truet og en samfundsmæssig intervention påkrævet. Befolkningensvidenskaben i den tysksprogede og angloamerikanske verden havde siden slutningen af 1800-tallet påpeget hvad man anså for et

alvorligt relativt fald i fødselsoverskuddet. På overfladen var problemet af kvantitativ karakter. Gravede man dybere, var der imidlertid tale om et foruroligende kvalitativt skift. Det var især de såkaldt værdifulde lag, embeds- og borgerstanden, der begrænsede deres familiers størrelse. Disse klassers praktisering af fødselskontrol var genstand for betydelig bekymning, især fordi de lavere og angiveligt mindre værdifulde klasser formerede sig med større hast. Heril kom hvad man forstod som en racemæssig problematik, nemlig at de romanske og slaviske befolkningsgrupper formerede sig hurtigere end de germanske folkeslag.¹² Sådan som problemet blev artikuleret i den danske offentlighed, var der tale om en kvalitativ befolkningsmæssig forringelse, der i høj grad skyldtes indvidernes kortsynede og egoistiske forplantningspraksis. De værdifulde lag tænkte på egen bekvemmelighed og fik for få børn, de mindre værdifulde forplantede sig hensynsløst uden tanke på hverken de byrder de lagde på deres medmennesker eller de kommende generationer.¹³

Over for denne kortsynede individualisme, der fik så store samfundsmæssige konsekvenser, var det kun rimeligt at sanfunde, det vil sige staten, greb ind. Den tyskfødte sociolog Theodor Geiger formulerede det således: »Eugeniken fuldbyrder Rationaliserings-tanken, idet den overbygger og modificerer Individernes kortsynede med Samfundets vidtskuende Rationalisme.«¹⁴ Racehygienens udtrykte sig altså som en kollektiv og offentlig forpligtelse – befolkningskvaliteten var for vigtig en sag til at den kunne overlades til den enkelte. Interessen samlede sig hurtigt om fænomenet »arvelighed«.

Den mendelske arvelighedsforskning, der vandt frem i begyndelsen af 1900-tallet, blev helt afgørende for den danske racehygienens udvikling. Det var især den danske plantefysiolog Wilhelm Johannsen, der introducerede Gregor Mendels teorier i dansk naturvidenskab. Han formulerede den principielle forskel på fremtøningspræget (fenotypen) og anlægspræget (genotypen). Denne distinktion var helt afgørende, idet det kun var genotypen der blev

overført fra forældre til børn, mens fenotypen ikke fik konsekvenser for de kommende generationers arvelige anlæg endelige egenskaber. Med den mendelske teori blev forestillingen om hvorledes og med hvilken effektivitet man kunne gribe ind over for befolkningsforringelsen modificeret. Det blev på den ene side vanskeliggjort at afgøre hvem der besad de dårlige anlæg – de var ikke synlige eller umiddelbart målbare, men kunne kun erkendes gennem statistiske og slægtsanalytiske metoder. På den anden side fik racehygieinen med mendelismen fornyet legitimation. De nedavede anlæg var ikke individuelle, som personlige egenskaber, men tilhørte slægten, og det kollektive – i sidste ende samfundsmæssige – ansvar for deres hygiejne var derfor velbegrunder. Dermed var også retningsslinjerne for en statslig racehygienisk politik skitseret: med indgreb over for de defekte arveanlæg kunne man gribe ind over for den faldende befolkningskvalitet.

Racehygieinen var et befolkningshygienisk projekt hvor rationalitet og planlægning var centrale begreber. Først Charles Darwin og siden Gregor Mendel havde leveret de videnskabelige forklaringer på, hvorledes arvelige anlæg udvalges og overføres. Den naturlige selektion og de bedstes overlevelse var imidlertid et ideal, der i 1900-tallet efter manges mening havde fået trange kår med den industrielle civilisations fremmarch. I århundredets første årtier måtte man leve med følgerne af en række befolkningsmæssigt set dramatiske begivenheder: udvandringen og første verdenskrig havde revet de unge stærke kræfter bort, og urbanisering og proletarisering af arbejdskraften samt elendige sociale vilkår for de laveste sociale lag truede med yderligere forringelse af befolkningskvaliteten. Denne samfundsmæssigt skabte udvikling søgtes modvirket af en række andre kulturfænomener, nemlig de sociale reformer, der indførtes for at afbøde den værste elendighed og som opfattedes som en darwinistisk kontraposelektion. Den fremvoksende sociale forsyrg i form af fattighjælp og lægelige fremskridt, førte til at flere overlevede og formerede sig. Flere, der under naturlige forhold var bukket under.

Denne udvikling krævede modforholdsregler. En af den danske racehygiejnes førende repræsentanter K.K. Steincke gengav i følgende passage hele det racehygiejniske ræsonnement: »Hvad nyter den stigende Humanisering, den stadigt voksende offentlige Forsorg. Den mangearrede Omsorg, de store Tilskud til Børneforsorgen, dels ved kontante Tilskud, Velgørenhed og allehaande Indsamlinger, dels ved Oprettelse af Børnehjem, Sanatorier, Vuggestuer, Hirtrebørnshospitalet, Welanderhjem osv., osv. fører kun, takket være Lægevidenskabens og Sygeplejens stærke Udvikling, til at svække Slægten ved at holde Liv i Tusinder som Samfundet var bedst fjent med bukkede under. Ja, hvad være et, ved at holde Liv i disse Tusinder, siger man, giver vi dem Mulighed for at sætte Titusinder af endnu daarligere udrustede og paa forskellig Vis arvelig belastede Efterkommere i Verden, og vi naar efterhaanden ... de samme Forhold, der har bragt alle tidligere Civilisationer til at gaa til grunde, nemlig at Børnetallet med den stigende Civilisation indskrænkes mere og mere i Befolkningens Overklasse og i Middelstanden, mens de allerlaveste Lag, derunder Forbrydere og Undermaalere af enhver Art formerer sig stærkere og stærkere.«¹⁵

Dette ræsonnement i forening med den mendelske arvelighedsteori udgjorde grundlaget for, hvad der opfattedes som en rationel politisk strategi over for befolkningsdegenerationen. Francis Galton havde betragtet eugenikken som en videnskab, der viste vejen til en bedre befolkningskvalitet, det vil sige som civilisationens hjælp til naturen. Også i Danmark anerkendtes denne opfattelse, at når naturens naturlige selektion var sat ud af kraft, var det kulturens, det vil sige statens pligt atter at hjælpe naturen på rette vej, at overtage naturens rolle, afværge degenerationen og om muligt forbedre befolkningskvaliteten.

Adgangen til viden om naturens orden gik via videnskaben, især arveligheds læren. I Danmark foregik denne proces i et samspil mellem politikere og videnskabsmænd, primært læger og arvelighedsforskere. Forholdet mellem politik og videnskab spillede en vigtig rolle for racehygiejnens udviklingshistorie, og vedtagelsen af

det racehygiejniske lovkompleks i 1930'erne byggede på et sammensat videnskabeligt og socialpolitisk ræsonnement. Grundlæggende for den racehygiejniske tanke var overbevisningen om, at det var muligt med held at korrigere naturens ubalance – den videnskabelige underbygning gav selvtilid og tro på, at man handlede rigtigt, og at udviklingen ville føre i den rigtige retning blot man fulgte videnskabens vejviser.